

DAVID P. ELLERMAN*

Privatizacija samoupravnih družbenih podjetij

Uvod

Samoupravna podjetja v družbeni lasti

V komunističnih in postkomunističnih državah je veliko podjetij, ki niso ne v državni ne v privatni lasti; so v »družbeni lasti« neke določene družbene skupine ali »družbe«. V Vzhodni Evropi so Jugoslavija (od 50-ih), Madžarska (od 1968) in Poljska (od zgodnjih 80-ih) poskušale reformirati državni socializem z razvojem samoupravnih družbenih podjetij z namenom, da bi: decentralizirali nadzor na raven podjetja, zmanjšali vlogo države v gospodarstvu, prešli s centraliziranega planiranja na indikativno planiranje, dovolili nekatere približne oblike tržnih odnosov s potrošniki in med podjetji, vendar tako, da bi obdržali takšno obliko lastnine, ki bi jo še vedno lahko imenovali »socialistična« v smislu »družbene lastnine proizvajalnih sredstev«.

Družbenih podjetij formalno ne nadzirajo državna ministrstva, pač pa delavski sveti (Jugoslavija), sveti podjetja (Madžarska) ali pa samoupravni sveti (Poljska). Dejansko pa so v kontrolnih skupinah v podjetjih v družbeni lasti menedžerji, predstavniki delavcev, bankirji in lokalne občinske oblasti.

Kontrolna skupina in delavci v samoupravnem družbenem podjetju imajo do sredstev v družbeni lastnini »pravico uporabe«, nimajo pa individualne pravice do zaslužkov, ki so bili reinvestirani v podjetje. Zadržani profiti postanejo »družbena lastnina«. Zaradi tega prihaja do pritiskov, da se profiti izplačajo v neki individualizirani obliki (npr. kot bonusi) ali da se reinvestirajo tako, da zmanjšajo privatne stroške (npr. beneficije podjetja za menedžerje in delavce, stroške za rekreacijo, zdravstvene storitve in stanovanja).

Tehnike privatizacije samoupravnih družbenih podjetij

Medtem ko je na Madžarskem in Poljskem tisoče podjetij imelo samoupravni status, pa je le Jugoslavija razvila samoupravni socializem kot celovit sistem. Vse te države so zdaj usmerjene k privatizaciji, k razvoju privatnolastniškega tržnega gospodarstva. Toda kakšen je vpliv decentralizacijskih socialističnih reform v zadnjih nekaj desetletjih na naravo in metode privatizacije?

Nekateri trdijo, da je treba narediti »en korak nazaj, da bi šli dva koraka naprej«. Trdijo, da je treba zgodovino decentralizacije spremeniti z nacionalizacijo

* Dr. David P. Ellerman, Employed Ownership Services. d.o.o. Ljubljana

ali renacionalizacijo samoupravnih družbenih podjetij. Potem bi jih lahko kot državna podjetja prodali v klasičnem Thatcher stilu privatizacije ali podelili z uporabo vavčerjev. To je pozicija »nacionalizacije« ali natančneje, pozicija »nacionalizacije poslovanja«.

Precej drugačno stališče pa zagovarja samo nacionalizacijo neto vrednosti podjetja. Družbeno podjetje bi lahko bilo neposredno prodano privatni stranki (lahko menedžerjem in/ali delavcem), toda plačilo bi šlo vladi, kot da bi država bila prodajalec. To je pozicija »nacionalizacije vrednosti«, ki jo moramo razlikovati od stališč nacionalizacije poslovanja, ki bi nacionalizirala družbeno poslovanje kot »going concerns« (poslovno enoto).

Razlika med nacionalizacijo poslovanja in (samo) nacionalizacijo vrednosti ni majhna. Tehnike privatizacije lahko na splošno razvrstimo na centralizirane in decentralizirane metode. Pri centralizirani privatizaciji vlada prevzame pobudo, organizira transakcijo in proda (ali podari) podjetje v državni lasti. Pri decentraliziranem pristopu pa vlada deluje predvsem kot regulator – privoli ali ne privoli v transakcijo, ki jo organizirajo podjetja in privatne stranke. Tako kot v protitrustovski vlogi ameriške vlade vladna agencija odobri ali ne odobri predlaganih transakcij, vendar pa je sama ne organizira in ne izvaja.

Centraliziran in decentraliziran pristop k privatizaciji se precej razlikujeta tako po obsegu transakcij, ki jih zahtevata, kot tudi po posledicah, ki jih imata pri zavračanju oziroma predstavitvi privatne podjetniške pobude v gospodarstvu. Razlika med zagovorniki nacionalizacije poslovanja in nacionalizacije vrednosti se kaže tudi v tem, da različno pojmujejo meje med centralizacijo in decentralizacijo. Nacionalizacija vrednosti se ujema z decentralizirano organizacijo transakcij privatizacije, medtem ko nacionalizacija poslovanja kot celote pušča bodoči privatni ali javni status podjetja v rokah vlade.

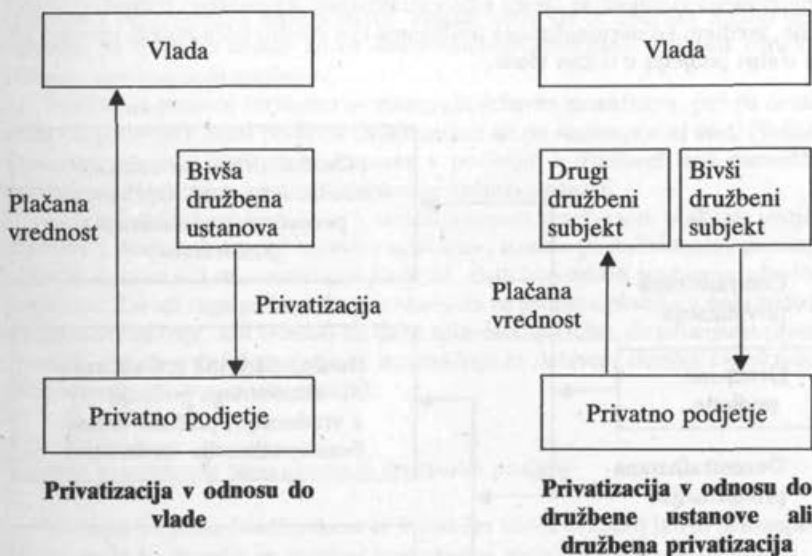
Katere so alternative nacionalizaciji vrednosti v okviru decentraliziranega pristopa k privatizaciji? Kam gre lahko denar, če ne državni lastninski agenciji ali državni privatizacijski agenciji?

Obstajajo decentralizirane metode privatizacije, ki vsebujejo vladno regulacijo transakcij brez vladne prilastitve neto vrednosti privatiziranega podjetja. Kam bo šla vrednost, če je ne vzame vlada? Splošna zamisel je, da se samo tisti del neto vrednosti, za katerega se ugotovi, da poteka od države (ali drugih ustanoviteljev), lahko izplača tej stranki. Preostali del neto vrednosti podjetij v družbeni lasti ostaja v družbenem sektorju (v primerjavi z državnim ali privatnim sektorjem) ali pa se uporabi v korist fizičnih oseb, ki se lahko imenujejo in predstavljajo relevantno »družbo«.

Tako lahko razlikujemo med dvema različnima tipoma decentralizirane privatizacije družbenega podjetja:

1. *privatizacija v odnosu do države*, kjer se vrednost izplača vladi in
2. *privatizacija v odnosu do družbene ustanove* (»družbena privatizacija«), kjer se vrednost izplača drugi družbeni ustanovi ali skupini, ločeni od države.

Privatizirano podjetje je enako privatno v obeh primerih; razlika pa je v tem, kam gre denar – državi ali drugi družbeni ustanovi, ki je relevantno »družba« v podjetju v družbeni lasti (mogoče z deležem, plačanim državi). Pri privatizaciji v odnosu do države plača kupec neto vrednost družbenega podjetja vladi, medtem ko pri družbeni privatizaciji kupec plača neto vrednost družbenemu podjetju ali skupini.

Ameriški zgledi družbene privatizacije

Pogosto se misli, da privatizacija na Zahodu vedno poteka tako, da država prodaja podjetje, ki je v državni lasti. Toda to je samo centralizirana oblika privatizacije v odnosu do države; na Zahodu najdemo veliko zgledov privatizacije v odnosu do družbene skupine – tudi v Združenih državah.

Kakor koli že temu rečemo, glavna značilnost podjetja v »družbeni lasti« je neobstoj jasnega »lastnika« – podjetje ne pripada definirani in organizirani skupini ljudi, ki izvaja kontrolo na temelju lastninske pravice. Podobno kot pri »private schools« in »public schools« v Angliji moramo pogosto seči preko ustaljenih terminov, da bi ugotovili, ali organizacije sodijo v državni, družbeni ali privatni sektor.

V Ameriki »tretji sektor« neprofitnih organizacij (ki jih drugod imenujejo »nevladne organizacije«), univerze, bolnice in fondacije tvorijo nedržavni družbeni sektor. Dejansko prihaja marsikateri »strokovnjak za privatizacijo« iz tega družbenega sektorja. Na primer, Harvardska univerza je dejansko podjetje v »družbeni lasti« z nejasno opredeljenim »lastnikom«. Kontrolna skupina, se pravi upravni odbor in uprava, sta samoizbrani skupini brez značilnosti »lastnikov«, npr. brez pravice do dobička ali neto vrednosti.

Zgled 1:

Ko se neprofitna družba ukine kot neprofitna (npr. ko se operacija privatizira ali se organizacija likvidira), pride do pravne zahteve, da se mora neto vrednost plačati drugi neprofitni družbi, ne pa vladi. Ta horizontalni transfer bogastva znotraj družbenega sektorja je ameriški zgled privatizacije v odnosu do družbe kot nasprotje privatizaciji, usmerjeni k državi (vertikalni pomik bogastva v državni sektor). Na primer, če neko neodvisno neprofitno bolnico kupi neka profitna bolnica, bo plačilo verjetno šlo neprofitni organizaciji, ki je s to bolnico upravljala, ali pa sorodni neprofitni medicinski organizaciji.

So tudi zgledi »podružbljenih« podjetij v industrijskem in finančnem sektorju Amerike. Ta podjetja so »družbena« v tem smislu, da so »lastniki« neka difuzna skupina, ki se ni izoblikovala kot povezana enota za odločanje.

Zgled 2:

Vzajemne banke in vzajemne zavarovalne družbe so manjši zgled te oblike »podružbljenega« lastništva. Vlagatelji in zavarovanci so formalni lastniki, toda oni se redko zavedajo tega statusa in praktično nimajo nobene vloge v operacijah vzajemnih družb. Menedžerji in upravni odbor so predvsem samoizbrana kontrolna skupina. Veliko vzajemnih družb se sedaj privatizira (pogosto v rokah upravljalске skupine), da bi se premostila »ločenost lastništva od kontrole«. Neto vrednost se ne izplača vladi, pač pa članom relevantne »družbe« – bivšim in sedanjim vlagateljem in zavarovancem.

Glavni zgledi »podružbljenih« industrijskih podjetij v Ameriki so velike korporacije, pri katerih obstaja »ločenost lastništva od kontrole«, ker so njihove javno prodajane delnice zelo razpršene med lastniki delnic. Adolf Berle in Gardiner Means (1932, 1968) sta jih imenovala »javne korporacije« – ki jih ne gre zamenjati s korporacijami, ki so v javni lasti vlade.

Zgled 3:

Veliko je javnih korporacij, ki so privatizirane ali so prišle v privatno last s kreditnim odkupom (leveraged buyout – LBO), da bi se premostila ločenost lastništva od nadzora. Privatizacijska skupina je pogosto skupina menedžerjev in delavcev družbe. Vrednost teh »javnih korporacij« se ne izplačuje vladi, pač pa članom relevantne »javnosti« – delničarjem podjetja.

Videli smo tri zglede podjetij v Ameriki (in drugod na Zahodu), ki so v nekem smislu »družbena«, neprofitne, vzajemne in javne korporacije. V vseh treh primerih so izvedli družbeno privatizacijo tako, da so neto vrednost izplačali relevantni »družbi«, ne pa vladi.

S temi zahodnimi zgledi bi bilo mogoče razviti ustrezne načine privatizacije, ki ne bi bila usmerjena k državi, za nedržavna družbena podjetja v Vzhodni Evropi in drugih socialističnih državah pri prehodu v tržno gospodarstvo. Ob dediščini nacionalizacije, ki so jih izvedle komunistične vlade, je ironično, da bi nove antikomunistične vlade lahko poskusile obrniti nazaj desetletja kvaziprivatizacije, vsebovane v decentralizacijskih reformah s ponovno nacionalizacijo v imenu »privatizacije«.

Kdo je relevantna »družba«?

Katere fizične osebe so člani »družbe«, ki je lastnik neto vrednosti samoupravnih podjetij v »družbeni lasti« posebnost v Jugoslaviji in v Vzhodni Evropi na splošno? Glede na to da ni individualiziranih pravic do neto vrednosti, lahko na to vprašanje odgovorimo samo, če konstruiramo implicitno pravno teorijo samoupravnega podjetja. Vsaj v primeru Jugoslavije je ta implicitna teorija precej jasna.

Samoupravno družbeno podjetje se začne z »ustanoviteljem«, ki je lahko država ali lokalna vlada ali druga družbena podjetja. Ustanovitelj vložijo nekaj začetnega kapitala. Toda ustanovitelj nima rezidualnih pravic. *Zaposleni delavci v samoupravnem podjetju imajo rezidualne pravice.* Kapital ustanovitelja so delavci v bistvu najeli.

Obravnavanje rezidualnih tokov v jugoslovanskih samoupravnih podjetjih in profitnih kooperativah v lasti delavcev na Zahodu kot so mondragske kooperative v Španiji, je izredno podobno. V profitnih kooperacijah je delavski dohodek presežek, ki ostane, ko od prihodka odštejemo vse stroške, ki ne sodijo v delo. Mezde in plače, ki se izplačujejo med letom, so »akontacija« za delavske rezidualne pravice. V konvencionalnih terminih je delavski dohodek seštevek plač in profitov. V jugoslovanskih samoupravnih podjetjih se profiti podobno dodajajo mezdam in plačam in tako oblikujejo »zasluženi dohodek«, ki je osnova za davek na dohodek. Tako so v obeh primerih osebe, ki prejemajo mezde in plače, hkrati imetniki rezidualnih pravic, ki prejemajo profite.

Razlika med profitnimi kooperativami v lasti delavcev in samoupravnimi podjetji je v obravnavanju sredstev, ki se akumulirajo iz teh rezidualnih tokov. V obeh primerih so profiti, izplačani delavcem, čisto in jasno privatna lastnina. Profit, ki jih obdržijo v delavski kooperativi tipa Mondragon, se dodajajo internim hranilnim računom delavcev, ki jih na koncu lahko dobijo izplačane v gotovini. Toda če bi bila jugoslovanskim delavcem dana podobna individualizirana pravica do neto vrednosti, bi to bilo v nasprotju z marksistično dogmo o »družbeni lastnini proizvodnih sredstev«. Zaradi tega so zadržani profiti morali biti »podružbljeni«. In vlada je zahtevala, da se določena vsota neto dohodka obrži v podjetju, da bi postala »družbeni kapital«.

Samoupravno družbeno podjetje se tako razlikuje od profitne delavske kooperative predvsem po tem, da delavci v družbenih podjetjih nimajo pravice do neto vrednosti. Dejansko je samoupravno družbeno podjetje v bistvu enako kot neprofitne delavske kooperative (ali podjetja v skupni lasti v Veliki Britaniji), kjer delavci prav tako nimajo nobene pravice do neto vrednosti.

Kaj se zgodi z vrednostjo neto vrednosti, ko se neprofitna kooperativa proda ali likvidira? Podobno vprašanje se zastavlja, ko v profitni delavski kooperativi tipa Mondragon poleg individualnih kapitalskih računov obstaja tudi kolektivni premoženjski račun brez individualiziranih pravic. Kaj se zgodi z vrednostjo kolektivnega računa, ko se profitna kooperativa proda ali likvidira? V obeh primerih, ob likvidaciji neprofitne kooperative ali likvidaciji kolektivnega računa v profitni kooperativi, je sprejeti postopek:

- ali distribucija vrednosti vsem bivšim in sedanjim članom-delavcem v sorazmerju z njihovim delom ali

- distribucija vrednosti drugih družbeni ustanovi.

Prenos neto vrednosti vladi ni predviden. Na primer, pred nekaj leti so v britanskem gibanju kooperativ imeli škandal »divje privatizacije«, ko so člani neprofitne tiskarske kooperative prodali družbeno podjetje privatni stranki in obdržali denar. Škandal ni nastal zaradi tega, ker denar ni bil plačan vladi, pač pa zato, ker sedanji delavci niso dali proporcionalnega deleža vrednosti bivšim članom, ki so prav tako prispevali k tej neto vrednosti.

Samoupravna družbena podjetja se razlikujejo od zahodnih neprofitnih delavskih kooperativ predvsem v tem, da so nacionalna ali lokalne vlade ali katero drugo družbeno podjetje vanje vložili del ustanovitvenega kapitala. Tako obstajata dva vira neto vrednosti ali »družbenega kapitala« jugoslovanskih in preostalih vzhodnoevropskih samoupravnih podjetij:

1. začetni kapital, ki so ga ustanovitelji vložili v podjetje

2. del, ki je rezultat akumulacije nerazdeljenih, zadržanih profitov, ki bi sicer bili privatna last prejšnjih in sedanjih delavcev.

To pomeni, da bi se vrednost, ki bi jo plačal kupec ob privatizaciji samoupravnega družbenega podjetja, morala razdeliti med ustanovitelje (vlada ali družbena podjetja) in med prejšnje in sedanje delavce (proporcionalno njihovem celotnemu nadomestilu). Tako bi lahko bila »družbena ustanova«, nastopajoča v privatizaciji v odnosu do družbene ustanove, sklad ali trust, ki bi predstavljal ustanovitelja in bivše delavce podjetja.

Ko je podjetje prodano, sta dva razloga, zakaj bi stranka lahko dobila denar:

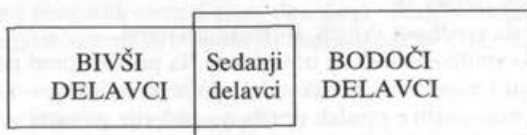
- če je stranka upnik, ki ne želi ostati upnik novega podjetja in se torej mora izplačati, in

- če ima stranka pravico do preostanka vrednosti podjetja.

Videli smo, da imajo delavci samoupravnega podjetja jasne rezidualne pravice. Glavna napaka v njihovih lastninskih pravicah je nastala zaradi socializacije kapitala, akumuliranega iz zadržanih dobičkov. Pravica vlade ali drugega ustanovitelja je pravica implicitnega upnika, ki ne želi ostati upnik novega podjetja in mora, zato da bi transakcija lahko bila končana, biti izplačan. Ustanoviteljeva implicitna vloga lahko enostavno postane tudi eksplicitna z neko obliko preferenčnih delnic ali dolžniških vrednostnih papirjev, ki bi jih podjetje ponovno odkupilo v določenem časovnem intervalu.

Tukaj jasno obstaja ogromen praktičen problem pri poskusu natančnega določanja sedanje vrednosti ustanoviteljevega kapitala v nasprotju do vrednosti ustvarjenega dobička, ki so ga zadržali bivši in sedanji delavci. Naš namen ni, da bi navajali akademske argumente za in proti nekemu določenemu izračunu, ker se v praksi lahko uporabi samo približna ocena. Naš namen je razprava o načelu problema.

V veliko razpravah o privatizaciji se beseda »delavci« uporabljaja nenatančno. Razlikovati je treba med dvema skupinama delavcev (vedno vključno z menedžerji) v družbenem podjetju: bivši in sedanji delavci (imenovani »bivši delavci«) in sedanji in bodoči delavci (imenovani »bodoči delavci«). Bivše in bodoče delavce si lahko ponazorimo kot dva kroga, ki se prekrivata v sedanji delovni sili v podjetju.

Stališče o »delavcih«, ki naj bi dobili neto vrednost privatiziranega podjetja (po izplačilu ustanovitvenega kapitala), se jasno nanaša na bivše delavce. Obstaja druga skupina stališč (glej Ellerman, Vahčič in Petrin, 1990) o tem, da bi delavci morali imeti kontrolne pravice (industrijska demokracija) in rezidualne pravice (da bi si delavci lahko prilastili pozitivne in negativne rezultate dela in tako maksimizirali svojo X-učinkovitost). Ta stališča se jasno nanašajo na bodoče delavce; za bivše delavce je prepozno, da izboljšajo svojo X-učinkovitost ali delovno učinkovitost (glej Leibenstein, 1976, 1987).

Glavni zglede med v preteklost in v prihodnost usmerjenimi stališči, v privatizacijski debati je ideja dajanja popusta delavcem na lastniške deleže v privatiziranem podjetju. Popust je smisel pri bivših delavcih; ni pa nobenega razloga, da bi se dajal popust novemu delavcu. Toda rezidualne pravice v obliki »lastnine« (nasproti nekemu instrumentu dolga) so edina spodbuda v odnosu do bodočih delavcev. Ni razloga za spodbujanje bivših delavcev, ker so ti zapustili podjetje in ne morejo več prispevati k njegovi X-učinkovitosti. Zaradi tega je ideja »popusta« zmedena.

Da bi pojasnili te argumente, moramo najprej razčleniti ali analizirati »lastniške pravice«, navezane na konvencionalne premoženjske delnice.

Analiza in razčlenitev lastniških pravic

Konvencionalne lastniške pravice, navezane na navadne delnice s pravico glasovanja, v osnovi obsegajo:

1. kontrolne pravice (na primer, pravica voliti upravni odbor)
2. rezidualne pravice (ali pravice do profita) in
3. pravice do neto vrednosti (pravice do neto aktive).

Prva in druga pravica, kontrolna in rezidualna pravica, sta v prihodnost usmerjeni pravici; sta pravici kontrole in prejemanja rezidualnih tokov v prihodnjih aktivnostih. Tretja pravica – pravica do neto vrednosti pa je usmerjena v preteklost; to je pravica do prvotno vplačanega kapitala in neto vrednosti, akumulirane od zadržanih rezidualnih tokov v preteklosti.

Ti dve skupini pravic se lahko vežeta na dva finančna izkaza – na dohodkovni račun, izkaz uspešnosti in na bilanco, izkaz stanja. Rezidualni tokovi neto dohod-

ka so prikazani v izkazu uspešnosti, v preteklosti akumulirani prihodki in odhodki pa so prikazani v bilanci. Tako imamo lahko v prihodnost usmerjene rezidualne in kontrolne pravice (1 in 2 zgoraj) za »pravice dohodkovnega računa«, v preteklost usmerjene pravice do neto vrednosti (3 zgoraj) pa lahko imenujemo *pravice bilance*.

Navadne delnice s pravico glasovanja združujejo v preteklost usmerjene pravice bilance in v prihodnost usmerjene pravice dohodkovnega računa v eno skupino lastninskih pravic. Številna različna intelektualna in družbena gibanja so počasi privedla do spoznanja, da takšno združevanje lastninskih pravic ni optimalno. Razvile so se nove oblike podjetij v zelo različnih kontekstih, ki v prihodnost usmerjene pravice dohodkovnega računa razdružujejo ali delijo od v preteklost usmerjenih pravic bilance.

● Že dolgo je razvidno, da se podjetniške sposobnosti začenjanja novega podjetja razlikujejo od imetja kapitala za nakup pravih delnic. V prihodnost usmerjene rezidualne pravice pa se vendar navezujejo na te delnice, tako da bo oseba ali osebe, ki kupujejo začetne delnice, dobile dobiček, ne glede na to ali sodelujejo v podjetniškem timu. Podjetniki praviloma uporabljajo posojilo, da bi presegli to nerodno povezanost pravic tako, da si sami sposodijo potrebna sredstva za vplačilo ustanovitvenega kapitala ali pa tako, da zadolžijo podjetje do te mere, da lahko sami vplačajo preostali potrebni kapital.

● Ko venture kapitalisti skupaj z ustanovitvenim menedžerjem/podjetniki organizirajo novo podjetje, se včasih uporablja pojem »prenosa« (vesting), da bi delno razvezali ti dve skupini pravic. Ustanovitveni menedžerji dobijo pravice do določenih delnic kot nagrado za pretekle predustanovitvene promocijske dejavnosti in kot spodbudo za prihodnjo X-učinkovitost ali delovno učinkovitost. Toda čez nekaj mesecev ali let se lahko izkaže, da določeni menedžer ni prava oseba za ta posel in bo moral oditi. Če bi bivši menedžer obdržal vse delnice, bi tisti, ki bi ga nadomestil, v bistvu »delal za« tega pasivnega odsotnega delničarja, ki mu ni uspelo. To je X-neučinkovito za preostale člane in ne obstaja X-učinkovit razlog, da bi bivši menedžer, potem ko je zapustil podjetje, še imel delnice. Če bi bile delnice odkupljene v polni vrednosti, bi bil bivši menedžer izplačan za prihodnji potencialni profit podjetja, ki ga sam ni zaslužil. Tako so delnice, ki jih dobijo ustanovitveni menedžerji pogosto strukturirane tako, da postajajo »prenosne« v časovnem intervalu, npr. 20% letno v petih letih. Če se menedžerjevo delo »ne izide«, kot je bilo pričakovati, obdrži ali se mu izplačajo samo prenesene delnice. Ta »vesting« struktura, ki jo uporabljajo venture kapitalisti, je poskus delitve v preteklost in v prihodnost usmerjenih vidikov navadnih delnic.

● Družabniška oblika poslovanja je najbolj znan zgled zavračanja konvencionalne delniške strukture v prid razvezovanju pravic dohodkovnega računa in bilance. Družabniki so nedvoumno »lastniki«, toda njihove pravice niso vezane na prenosljive navadne delnice s pravico glasovanja. Rezidualne in kontrolne pravice so vezane na status aktivnega delovnega prispevka. Na primer, ko delničar umre, delnice podedujejo dediči, toda ko umre družabnik, družabniškega statusa ne podedujejo njegovi dediči. Zadržani družabniški dohodek je dodan družabniškim kapitalnim računom (pravica do neto vrednosti – ki bo ob smrti družabnika izplačana dedičem). Rezidualni dohodek družabnikov je določen z njihovim delom, ne pa z velikostjo njihovega kapitalnega računa. Tako so rezidualne pravice dohodkovnega računa ločene od pravic bilance na neto vrednost.

● V zadnjih desetih letih se je razširilo razvezovanje pravic na neto vrednost in rezidualnih pravic znotraj korporativnega sektorja. To temelji na najbolj eno-

stavni razločitveni tehniki: leverage (kredit). Ker pravice do neto vrednosti temeljijo na »neto« vrednosti, se lahko reducirajo skoraj do točke izginotja z agresivno zamenjavo premoženja z dolgom. Z značilno reduciranimi pravicami do neto vrednosti (s pomočjo kredita) se kontrolne in rezidualne pravice tedaj lahko vežejo na stranko z največjim X-učinkovitim potencialom ustvarjanja bodoče vrednosti. To je enostaven opis tega, kar je znano kot »leveraged buyout« (kreditni odkup) ali LBO, v katerem se instrumenti zamenjave premoženja z dolgom imenujejo »junk bonds« (glej Jensen 1989, Wright et al. 1989).

- Dva industrijska giganta naših dni, Japonska in Nemčija, uporabljata različne kulturne in pravne postopke razvezovanja lastniških pravic in postavljanja delavcev v kvazilastniški položaj. Da bi pospešili delavsko X-učinkovitost in dolgoročno identifikacijo s podjetjem, so na delavce prenesli določene rezidualne pravice (npr. udeležba pri dobičku) in kontrolne pravice (soupravljanja) brez ustreznih pravic bilance na neto vrednosti.

- Profitna delavska kooperativa tipa Mondragon je uspešno razvezala pravice dohodkovnega računa in pravice bilance na takšen način, ki spominja na družabništvo. Rezidualne in kontrolne pravice se vežejo na aktivno udeležbo v podjetju (delo), pravice do neto vrednosti (začetno vplačana članarina plus akumulirani zaslužki) pa so ločeno prikazane na individualnih kapitalskih računih. Tudi samoupravna družbena podjetja in prav tako neprofitne delavske kooperative so poskušali razvezati pravice dohodkovnega računa in pravice bilance. Toda to je socializiralo pravice bilance na neto vrednost, kar je ustvarilo številne nepravilnosti, kot npr. da delavci vedno poskušajo zmanjšati neto vrednost na ničlo z izplačilom maksimalnih zaslužkov in z uporabo »leverage« za financiranje potreb po kapitalu.

Obravnavali smo širok razpon institucionalnih postopkov, ki poskušajo razvezati v prihodnost usmerjene rezidualne in kontrolne pravice od v preteklost usmerjenih pravic do neto vrednosti – pogosto tako, da dajo rezidualne in kontrolne pravice v najbolj X-učinkovite roke. Treba je poudariti, da se neoptimalnost konvencionalnega svežnja lastniških pravic šele začenja dojemati. Konvencionalna Modrost sploh še ne zaznava tega problema. Konvencionalno stališče je, da je podjetje »kos lastnine« in da je edino vprašanje, kdo bo njegov lastnik (glej Ellerman 1991).

Delovno učinkovita decentralizirana privatizacija z nacionalizacijo vrednosti

Delovno učinkovita privatizacija zahteva razvezavo v preteklost usmerjenih pravic bilance na neto vrednost in v prihodnost usmerjenih rezidualnih pravic dohodkovnega računa. *Neto vrednost bi morala pripasti preteklosti, rezidualna pa prihodnosti.*

Ker navadne delnice vsebujejo obe pravici hkrati, te delnice ne bi smele biti edini instrument privatizacije. Najlažja razločitvena tehnika je »leverage«. Bivše pravice ustanoviteljev in bivših delavcev bi morale biti izplačane z novimi instrumenti dolga (ali neposredno v gotovini). »Leveraging-up« podjetja zmanjšuje neto vrednost tako, da delovno učinkovita skupina lahko plača preostali neto vrednostni delež delnic. Ljudje, katerih trud je relevanten za uspešnost podjetja, so znotraj podjetja – to so menedžerji in delavci podjetja. Odsotni pasivni investitorji so za delovno učinkovitost irelevantni. Delnice, ki so v rokah za delovno učinkovitost irelevantnih »outsiderjev« (zunanježev), so zapravljeni spodbuda. Če lastnina ni

v rokah za delovno učinkovitost relevantnih ljudi znotraj podjetja, je to zapravljevanje priložnost za izboljšanje učinkovitosti podjetja.

Ta tehnika – »leveraging« podjetja, s katero bi se izplačali bivši lastniki in s katero bi se premoženje lahko preselilo k za delovno učinkovitost pomembnim ljudem v podjetju – se imenuje »leveraged buyout« (kreditirani odkup) ali LBO. LBO se lahko kombinira z nacionalizacijo vrednosti tako, da se vrednost izplača vladi, ali pa se uporablja s privatizacijo v odnosu do družbene ustanove.

Zgled LBO tehnike, kombinirane z nacionalizacijo vrednosti, je interni privatizacijski program v osnutku Zakona o privatizaciji Republike Slovenije z začetka 1991 (glej Ellerman, Korže, Simoneti 1991). V tem programu, če zaposleni v družbenem podjetju plačajo 10% neto vrednosti vladi, ki jo predstavlja Razvojni fond Republike Slovenije, bo vlada prevzela ostanek neto vrednosti v obliki 2% odkupljivih preferenčnih delnic. Podjetje lahko povrne ali odkupi sredstva v desetih letih po 10% na leto.

Določena pozornost je namenjena prispevku bivših delavcev s ponujenim popustom na 10% vlogo, kar je odvisno od let zaposlitve v podjetju. Obstaja 30% popust plus dodatno 1% popusta za vsako leto službe v podjetju do 20 let. Ta popust se v osnutku zakona nanaša samo na gotovinsko vlogo, ne pa na preostalih 90% neto vrednosti, ki so odkupljive preferenčne delnice. Razen popusta, ki izvira iz zaposlitve, ni neposredne povezave med vrednostjo, plačano Razvojnemu fondu in posameznim ustanoviteljem ali bivšim delavcem podjetja, ki se privatizira. Po tem osnutku zakona bo vrednost združena na ravni Republike Slovenije.

Zdi se, da ni nobene posebnosti, ki bi govorila v prid izboru ravni republiške vlade. Če pustimo ob strani sedanjo dezintegracijo jugoslovanske zvezne vlade, lahko najdemo dovolj prepričljive argumente, da je ustrezna vladna raven zvezna raven. Drugi argumenti bi lahko poudarjali lokalno občinsko vlado. Poudarjamo, da »družbena lastnina« ni nujno vezana na lastništvo vlade na zvezni, republiški ali občinski ravni.

Delovno učinkovita družbena privatizacija

Lahko bi imeli posredniške družbene sklade ali truste, ki bi predstavljali skupine in posameznike, katerih rezidualne pravice do zadržanih dohodkov so bile preprečene s socialističnimi dogmami. Popolnoma jasno je, da so bili v jugoslovanskem samoupravljanju delavci v vsakem podjetju rezidualni upravičenci, ki so delali s »proizvajalnimi sredstvi« v družbeni lasti. Toda socialistična dogma jih je prisilila k nepopolnim lastniškim pravicam do zaslužkov, ki so bili reinvestirani v podjetje, da bi ustvarili neto vrednost.

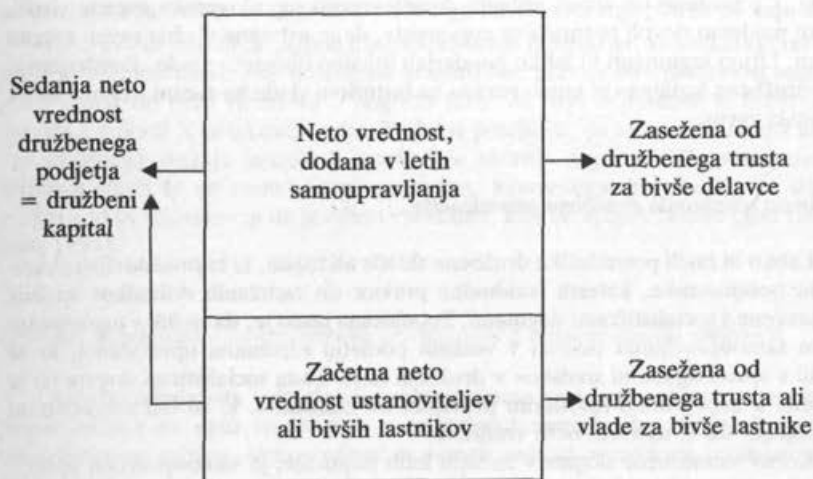
Ko so socialistične dogme v zadnjih letih popustile, je samoupravnim podjetjem dovoljeno, da izdajajo »delavske delnice«, ki so privatne pravice do dela nerazdeljenega zaslužka. V osnutku zakona decentralizirane privatizacije za Slovenijo pomenijo delavske delnice privatno lastnino delavcev. Toda med priznavanjem nerazdeljenega zaslužka kot privatne lastnine delavcev (via delavske delnice) in predhodnimi leti samoupravljanja, ko so vsi nerazdeljeni zaslužki bili socializirani obstaja razlika, ki je razlika le na papirju. Povečanje neto vrednosti podjetja z nerazdeljenimi zaslužki med samoupravljanjem lahko razumemo kot privatno lastnino bivših in sedanjih delavcev – ki je bila šele pred kratkim priznana kot taka z izdajo delavskih delnic. Pričakovali bi, da bodo posocialistične vlade, ki se zavzemajo za spoštovanje privatne lastnine, spoštovale pravico delavcev do nerazdelje-

nih zaslužkov v letih samoupravljanja, ne glede na to ali so ti zaslužki bili izraženi z delavskimi delnicami ali ne. Bilo bi nekoliko ironično, če bi posocialistična vlada popravljala grehe socialističnih vlad (ki niso priznale delavske privatne pravice do nerazdeljenih zaslužkov) z nacionalizacijo bivših »socializiranih« nerazdeljenih zaslužkov.

V alternativnem pristopu bi morali razmisliti o tem, kdo bi imel v lasti to vrednost, če v obdobju samoupravljanja ne bi bilo teh nepopolnih lastniških pravic. V tem primeru bi vrednost nerazdeljenih zaslužkov med samoupravljanjem dobili rezidualni upravičenci, bivši in sedanji delavci podjetja. Lahko bi ustanovili nove družbene sklade ali truste, ki bi zastopali te bivše upravičence do vrednosti in tedaj bi se lahko uporabilo LBO privatizacija v odnosu do teh družbenih ustanov.

Kaj z bivšimi lastniki?

Je še dodatna težava, ki jo moramo upoštevati. Vsa jugoslovanska podjetja niso bila ustvarjena v zadnjih 40 letih socialističnega samoupravljanja. Ko je neko podjetje postalo samoupravno, je lahko bila začetna neto vrednost zasežena in neustrezno nadomeščena bivšim lastnikom. Zaradi tega bi se sedanja neto vrednost morala plačati bivšim lastnikom, ki so prispevali začetno neto vrednost, in bivšim delavcem, ki so prispevali, da je začetna neto vrednost dosegla sedanjo raven neto vrednosti.

Nekateri bivši lastniki bodo hoteli biti upravičeni do celotne sedanje neto vrednosti, kot da delavci ne bi bili rezidualni upravičenci v zadnjih 40-ih letih. Toda ta zahteva nima trdne podlage. Naredimo analogijo s konfiscirano hišo, ki je bila izročena nekemu v uporabo za 40 let. Ali bodo prvotni lastniki morali plačati najemnino za vseh 40 let, kot da so oni uporabljali hišo ves ta čas? Ne, oni bodo trdili, da jim tisti, ki so hišo dejansko uporabljali, dolgujejo 40-letno zamujeno

najemnino. Enako logiko lahko uporabimo, če hišo zamenjamo s strojem ali s »proizvajalnimi sredstvi«. Prvotnim lastnikom konfisciranih proizvodnih sredstev pripada 40-letna zamujena najemnina (plus amortizacija), kar je sedanja vrednost začetne neto vrednosti.

Če so tisti, ki so uporabljali proizvodna sredstva v preteklih 40-ih letih, poslali z izgubo, potem za te izgube ne moremo bremeniti prvotnih lastnikov. Prav tako prvotni lastniki, če je bil s proizvodnimi sredstvi ustvarjen profit, nimajo nobenih pravic do njega. Imajo pa položaj rentnika, ki je upravičen do najemnine za nazaj.

Privatizacijski program, katerega namen bi bil popraviljanje preteklih socializacij, bi usmerjal znesek prvotne neto vrednosti bivšim lastnikom ali njihovim dedičem (če ti obstajajo), povečano vrednost, dodano med samoupravljanjem, pa bi usmerjal delavcem iz tega obdobja ali njihovim dedičem. Nosilec vračanja te vrednosti bi lahko bili družbeni skladi ali trusti, omenjene stranke ali njihovi dediči pa bi bili pridobitelji. Delovno učinkovita družbena privatizacija pa bi bila LBO sedanjih in bodočih delavcev od takih skladov ali trustov, namesto od vlade.

Avgust, 1991

BIBLIOGRAFIJA

- Berle, Adolf, and Gardiner Means. 1932. *The Modern Corporation and Private Property*. New York: Millan Company
- Berle, Adolf, and Gardiner Means. 1968. *The Modern Corporation and Private Property (Revised Edition)*. New York: Harcourt, Brace & World, Inc.
- Ellerman, David. 1982. *Economics, Accounting, and Property Theory*. Lexington MA: Lexington Books
- Ellerman, David. 1986. »Horizon Problems and Property Rights in Labor-Managed Firms.« *The Journal of Comparative Economics*, 10 (March 1986) 62-78
- Ellerman, David, Aleš Vahčić, and Tea Petrin. 1991. »Privatization Controversies in the East and West«, Forthcoming in *Ekonomika Revija*, Ljubljana, Slovenia
- Ellerman, David. 1991. *Two Concepts of the Private Firm: The Firm-as-Partnership and the Firm-as-Property*. EOS: Ljubljana: Ljubljana, Slovenia
- Ellerman, David, Uroš Korže, and Marko Simoneti. 1991. *Decentralized Privatization in Yugoslavia: The Slovene ESOP Program*. Privatization Agency of the Republic of Slovenia, Ljubljana
- Jensen, Michael C. 1989. Eclipse of the Public Corporation. *Harvard Business Review*, no. 5 (Sept.-Oct.), 61-74
- Leibenstein, Harvey. 1976. *Beyond economic man*. Cambridge: Harvard University Press
- Leibenstein, Harvey. 1987. *Inside the Firm: the Inefficiencies of Hierarchy*. Cambridge: Harvard University Press
- Wright, M., Thompson, R. S., and Robbie, K. 1989. Privatisation via Management and Employee Buyouts: Analysis and U. K. Experience. *Annals of Public and Cooperative Economics*. No. 4, Vol. 60, 399-429